

Петро Ісаїв.

Католицький патріотизм і модерний націоналізм.

(З приводу книжки Д. Варнака: Кардинал Мерсіє, Книгозб. Вістника, Львів 1935.)

Сучасну людську духовість можна спровадити до двох знаменників, двох засадничих світоглядів, двох ментальностей, двох психічних наставлень і світовідчужань, що проявляються в різних напрямках, ділянках і площинах. Ті два світогляди називає Н. Кочубей органічним і матеріялістичним та подає ось такий їх зміст:

„Органічний світогляд восприймає весь світ за єрархічну сокупність Богом створених — гармонійних, природних порядків і законів, що вказують людині напрямок розвитку людського достоїнства, свідомості й життя. Вільна волею розумна сила — людина в орбіті цього світогляду не є наділена прерогативою Бога — сотворюванням. Вона лише призвана восприймати сенс гармонічних законів та втілювати його в свої порядки і закони логічні, сполучаючи так Боже — вічне з людським, тимчасовим, і гармонізуючи так свої порядки і закони логічні. — Все згідно з думкою Бога в вічності, суті і змісті сучасного та мір в часі.

„На чолі світобудови стає Бог — Джерело моралі.

„Перед людиною питання не „що робити“, а „як робити“, — якість, а не кількість. Увага людська приковується до суті і змісту явищ.

„Зусилля скеровується на вирішення проблем, в сполучення Божого і людського.

„Ціллю стає органічний порядок, що спирається на спільну всім віру, совість, мораль і право.

„Матеріялістичний світогляд приймає весь світ за хаос, з якого вільна волею розумна сила — людина ніби призвана творити свої, нічим необмежені вільні — композиції — логічні порядки і закони, що різно розуміють свідомість, достоїнство і саме життя.

„В центрі світобудови стає всемогутня єдиноосібна, або колективна людина, що диктує свою мораль, совість і норми.

„Бог в ліпшому випадку діалектичний образ.

„Форми домінують і підпорядковують собі суть і зміст.

„Людське зусилля спрямоване на осягнення лише різних абсолютів і досконаліх, що імпонують кількістю, а не якістю.

„Ці два лише дійсно існуючі і діючі у всесвіті світогляди ніби поділяють світ на дві антитези“* (всі підкресл. в оригіналі).

* Цитат беру зі статті Н. Кочубея: Декілька уваг з приводу статті М. Д. Добрянського, „Фашистівський корпоративізм і становий принцип В. Липинського“ — в „Дзвонах“ ч. 4 с. р. стр. 193/4. Ширше питання тих двох світоглядів обцяв автор обговорити в своїй статті, що появиться в сл. ч. „Збірника Хліборобської України“, ч. III. Перед тим теж розглядав ту проблему Н. Кочубей в статті „Спроба оформлення синтези сучасного“, „Дзвони“, чч. 7—8 і 9. 1932. Перший ту думку видвигнув В. Липинський в своїх „Листах“...

Всі інші світогляди, посередні, зложені з органічних і матеріялістичних елементів — коли їм прийдеться остаточно себе скристалізувати й поставити точку над „і“, піти в глиб і показати своє дно — вони мусять пересунутись сюди або туди, заняти одно або друге поле, увіллятись в одно або друге русло.

Говорити про різницю між католицьким патріотизмом¹ і модерним націоналізмом (неонаціоналізмом), це значить в суті речі говорити про різницю між згаданими двома світоглядами, між тими двома психічними наставленнями. Всі поняття, життєві вартості, зусилля, засоби і засади боротьби католицького патріотизму і модерного націоналізму впливають з тих двох протилежних світоглядів. Що воно справді так, можемо переконатися на основі двох українських книжок. Одною з них є Д. Варнака: „Кардинал Мерсіє“, що недавно появилася і дала привід до цієї статті. В ній подані виїмки з пастирських листів того світлого бельгійського патріота і високого духовного, в яких він відважним розтином своєї блискучої думки розв'язує згідно з католицькою наукою цілу низку проблем, зв'язаних з патріотизмом. Думки того визначного католицького філософа — неотоміста, це одна з найкращих інтерпретацій активного католицького патріотизму. Друга книжка це вже відомий „Націоналізм“ Д. Донцова, в якій автор пропагує ідеологію модерних націоналізмів. Читаючи ті дві книжки, відразу бачимо величезну різницю обох ідеологій і протилежність двох світоглядів.

Католицький патріотизм спирається всеціло на признанню одного надприродного Абсолюта і Його Волі, що всім управляє. „В дійсності немає абсолюту понад Богом — пише кардинал Мерсіє. — Лише Бог панує над всіми інтересами і всіми бажаннями“ (Д. Варнак: К. Мерсіє, стр. 25²). „Він є Господарем і суверенним Паном над всім“ (М. 19). „Бог залишається найвищим суддею історії“ (М. 11). Людина є вповні залежна від Творця. „Перше взаїмовідношення між сотворінням і його Творцем, це цілковита залежність першого від другого. Залежними є його природа, можливості, вчинки, твори. В кожній хвилині ця залежність відновляється, тому, що без підтримки Всемогучого те, що існує в даній хвилині, зникло би в слідуючій. Адорація, себто усвідомлення собі божественної суверенності, не має бути чимось випадковим, вона має бути постійним станом істоти, яка свідомо свого походження“ (М. 19). „Хіба ми всі щось більше в руках Всемогутнього, як полева лілія, або пташка, що хитається на гилячці?“ (М. 38). — Модерні ж націоналізми такого

¹ Замість „католицький патріотизм“ можна б уживати „католицький націоналізм“, як це дехто рибить; одначе тому, що слово „націоналізм“ уживають звичайно тепер на означення якраз модерного націоналізму, що криє в собі багато незгідних з католицизмом засад, уживатиму (і пропоную це іншим) слова „патріотизм“ навіть, без додатку прикметника „католицький“, на окреслення націоналізму, згідного з католицьким світоглядом, націоналізму, що обмежує себе католицькими засадами.

² Дальше цю книжку означуватиму буквою М.

абсолюта часто не признають; рішальним абсолютом в них у людських вчинках є власне „я“, власне „хочу“, одиничне чи збірне в формі держави, нації, раси. Якщо ж Надприродного Абсолюта вони не заперечують, то проте не вважають його своїм моральним законодавцем. Не заперечуючи Його нераз в царині метафізичній, все таки відкидають Його в площині етичній. У цій точці якраз доходить до найбільших сутічок і боротьби обох ідеологій.

Католицький патріотизм підпорядковує себе праву і справедливості, що освячені Богом, Його святим законом. „Найголовніше, щоби ви у ваших ділах підпорядкували себе Господеві“ (М. 55). „Християнин це учень Бога, що став людиною“... (М. 13). „Страх Божий це засада мудрости“ (М. 20). — В модерних же націоналізмах етика є здебільша зовсім відлучена від метафізики. Щодо того неонаціоналізм є добрим учнем новітньої філософії. Перший крок в тім напрямі зробив батько новітньої філософії Декарт. Сепаратизм тих двох порядків почерез сензуалізм, матеріалізм, кантизм, ідеалізм, позитивізм в постаті наукового екслюзізму просяк публичну опінію. Щойно з початку ХХ в. бачимо змагання спекулятивний і моральний порядок злучити в одну синтезу в людській свідомості (Bergson, Wilbois, Blondel, James), то проте неонаціоналізм затримав ще етичний сепаратизм. Неонаціоналістична етика жадної вищої санкції не має, а лише своє „хочу“. Найважлишим критерієм оцінки вчинків є факт, чи даний вчинок збільшує силу одиниці або загалу, та чи веде до цілі. „Правдива моральність — пише Д. Донцов, зясовуючи неонаціоналістичну ідеологію — є в еманации суспільної енергії, в повнім виявленню сили. З точки погляду цієї моралі „зле — то є трусливе“ (Націоналізм¹, 1926, стр. 194). „Це мораль, яка все вважає за добре, що це життя робить потужнішим, а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу... Моральними є всі прикмети, які збільшують здібність до боротьби“ (Н. 195). „Добре є все, що зміцняє силу, здібності і повноту життя species... Не маючи жадної спільної санкції опріч себе самої, не має кожна збірна мораль над собою спільних засад“ (Н. 198). Отже цілковита безсанкціональність, релятивність, утилітарність, вітальність, прагматизм — це прикмети тієї етики.

Католицький патріотизм виростає з самих глибин християнської віри і міцно корениться в справді християнській душі. „Люби ближнього твого, як себе самого“ — це друга начальна і найбільша заповідь християнської віри, подібна до першої. З цієї любови ближнього слідує обовязок патріотизму, обовязок поліпшати долю найближчих ближніх, себто членів того самого народу, мешканців тієї самої землі, боронити їх від небезпек навіть своїм життям, радісно умирати „за друзі своя“ і так чинити найбільше милосердя супроти них. І тому пише кардинал Мерсіє: „Христова релігія вважає патріотизм законом; немає досконалого

¹ Дальше означуватиму цю книжку в скороченню буквою „Н“.

християнина, що не був би досконалим патріотом“ (М. 24). „У світлі цієї науки (Св. Августина), що її в свою чергу повторює св. Тома з Аквіну, патріотизм набирає релігійного характеру“ (М. 25). „Я проповідував Вам патріотизм, тому, що він є одною з категорій найвищої християнської чесноти — милосердя“ (М. 37).

Але ближніми є не лише члени одного народу, чи мешканці одної землі; ближніми є всі люди, і їх всіх обіймає християнська любов. Тому бути патріотом не можна коштом чужого нещастя. Патріотизм мусить себе обмежити справедливістю і справедливим правом. „Жорстокість поганських звичаїв і деспотизм Цезарів зродили сей збочений світогляд, який захотів відродити сучасний мілітаризм, що держава є всесильною і що її сваволя творить право. Ні, відповідає християнська теологія, право се мир, себто внутрішній лад нації, опертий на справедливості. Та ж право саме по собі абсолютне, лише поскільки воно є висловом відношення людей до Бога і між собою“. (М. 24). „Патріотичний ідеал це публичне визнання права, застосованого до нації, національна честь“ (М. 25). „Мир є можливий в ладі, а лад будується на справедливості і милосердю“ (М. 52); „...нарушене право остається правом, несправедливість, що спирається на силі, залишається несправедливістю. Лад вимагає справедливості; він вимагає рівнож милосердя“ (М. 53).

Справедливість і милосердє забороняє кривдити інші народи й допускатися супроти них безправя, але та сама справедливість і те саме милосердє до живучих і грядучих поколінь наказує боронити свій народ перед кривдами і порушенням справедливого права. Коли годі приневолити іншими засобами справника кривди, щоб він привернув правопорядок, тоді слід змусити його до цього війною. Але війна мусить бути справедлива. „Війна для війни є злочином. Війна оправдана лише як необхідний засіб, щоби забезпечити мир. „Не треба, щоби мир служив приготовкою до війни, каже св. Августин, воювати вільно лише для досягнення миру“ (Св. Август. лист до Боніф., 189, 6)“ (М. 24/25). „Воїн, що вмирає, щоб врятувати своїх братів, щоб охоронити вогнища і вівтарі свого краю, виконує найвищу форму милосердя“ (М. 26).

Такі шляхетні і величні розвязки тих проблем дає католицький світогляд. Якжеж відмінними і як низькими є вони у неонаціоналізмі. Католицький патріотизм виростає всеціло з заповіді любови ближнього, неонаціоналізм натомість навпаки, корениться глибоко в егоїзмі, одиничному і збірному — національному. Католицький патріотизм, обмеживши себе справедливістю й законом, дає право життя й росту й іншим народам, як дітям одного Отця, модерний же націоналізм такого права не знає: для його експанзії і сили згинуті мають всі, що стануть йому на дорозі. Національний егоїзм постарався найти своє виправдання в новітній філософії, спертій на теорії еволюції. Дарвіністи твердили, що життєва боротьба в звіринім світі давала щораз то вищі роди. Слабші гинули, а залишались і розвивались сильніші й потужніші, в боротьбі безоглядні. І хоч тепер наука таку

теорію вже повалила, виказуючи, що природа змагає навпаки, до збереження своїх гатунків та допускає еволюцію тільки в невеликих розмірах, — то проте філософія своєчасно поробила відповідні висновки. Якщо так — завтурували дарвіністам філософи — то боротьба і на майбутнє творитиме все вищі роди. *Bellum omnium contra omnes* серед сучасної породи людей сплодить вищий тип — надлюдину (Ніцше); отже боротьба це ціль людського роду. А що в боротьбі втримаються і перейдуть в вищий тип лише найсильніші, то сила, і то брутальна, повинна бути ідеалом людства. З таких залогень поняття сили стає критерієм моральності, факт, чи даний вчинок робить нас сильнішими, рішає про моральність вчинку, як це я вже щодо того вище навіч цитати з „Націоналізму“ Д. Донцова. А що всяка боротьба і війна збільшує людську силу, то вона стає в такій ментальності не засобом, а самоціллю. „Підставою всякого поступу є розкошування перемогою для перемоги, змагання для змагання“... (Н. 172) ...„Кожна нормальна людина (і не лиш людина) відчуває в боротьбі величезну насолоду, маючи її за самоціль (підкр. моє, П. І.), що її Джек Лондон називає „радістю убійства“ (Н. 171) і т. д.

Очевидно, при таких ставленні справи про справедливість, пошановання чужого права, майна й життя не може бути й мови. „Тій моралі чуже поняття справедливости“ (Н. 198); ...»правдива мораль та, де „справедливости немає“, якої приписи „червоніють наче пишна багрянця... від крові людей невинних“...« (Н. 195). ...„зачіпний і оборонний егоїзм не є річи вибору або „свобідної волі“, лише фатальністю самого життя... Напад і оборона, афірмація свого і негація чужого... Гюйо підкреслював, що нема ріжниць між нападом і обороною“ (Н. 174). „В процесі випихання — пережиття здібного значить упадок нездібного, добір сильного — значить зруйновання слабого (Н. 170) ...„аптеоз волі, що руйнує і будує світи, аптеоз чину для чину, хоч би се був огонь, землетрус, чи страшний суд, хоч би він окупався слезами і кровю мільонів“ (Н. 157).

Великі ріжниць є в поглядах обох світоглядів на пристрасті. У католицьким світогляді пристрасті як імпульси до вчинків „слід підпорядковувати розсудкові, а цей волі Божій“ (М.), „треба вміти панувати над собою, збережи внутрішній спокій“ (М. 62); на думку ж неонаціоналізмів пристрастям і сліпим гонам слід давати свобідний упуст, особливо ненасиченості і жадобі якнайбільшого посідання (Н. 166/8), бо вони роблять людину сильною (Н. 161/2).

Зокрема зовсім інакше вирішена в обох світоглядах справа ненависти і помсти. „Але що се значить ненавидіти? — запитує Мерсіє і там відповідає: — Це значить бажати комусь лиха задля лиха; ...щоби ближний терпів для самого терпіння, на якому воля наша з задоволенням зупинилась би. Таке душевне наставлення було би дуже негідне. Інша справа бажати завдати фізичний біль тому, хто вчинив безправя і далі стоїть при ньому, бажати цього терпіння, не як самоціли, але як засобу

в користь якоїсь вищої моральної мети; хотіти, щоби винуватий потерпів задля того, щоби се терпіння направило його душу, щоби він відмовився від свого злочину, це не значить ненавидіти його, навпаки, це значить його розумно любити.. Ми наслідуюмо нашого Бога: ми не бажаємо нашим ворогам, щоб їх виключили з Раю, ми хочемо, щоби вони були гідні увійти до нього... Любов справедливої відплати може допровадити до насильства і виродитися в звірство; але вона може також завинити, коли обмежить кару, на яку заслугує винуватий. Чеснота знаходиться в справедливій середині" (М. 59). „Отже не змішуйте ненависти, що є злочином, з жадобою справедливої відплати, що є чеснотою. Ненависть черпає собі надхнення з руйниницького інстинкту. Чеснота відплати одушевляється милосердям" (М. 60). „Жадоба помсти може бути добра або зла, відповідає св. Тома, може зродити чеснотливий чин або гріховний, відповідно до того, чи ціль нашого бажання помсти справедлива, чи ні. *Хотіти відплати*¹⁾ *за лихо з поваги до ладу і справедливості, се вчинок чеснотливий. Хотіти в такий спосіб направити моральне лихо в межах права, се значить повстати проти лиха, виконати діло ревности, вчинити добре. — Але в безладі стреміти до помсти, чи то так, щоби ся помста виходила поза межі права, або так, щоби вона в першу чергу хотіла покарати винуватого, а знищення самого лиха відсувала на другий плян, се значить чинити зло: бо в тім останнім разі ціль помсти є терпіння ближнього" (М. 57). „Володар, який весь час уласкавлює злочинців, сам порушує тим громадську безпеку. Народи, що вибачатимуть несправедливість, не були б гідні свободи" (М. 61). — В модерних же націоналізмах ціллю ненависти і помсти не є справедливими, повернення ладу, спрямовання ворога на добрий шлях і т. д., а якраз саме терпіння і цілковите знищення противника: „... муситься відчувати ненависть до ворога, навіть коли він вам досі нічого злого не зробив... треба розтоптати єхидну, навіть коли вона несвідома, що шкодить"... (Н. 195).*

Ось важніші засадничі різниці обох світоглядів. Тут величя єдність світлої світоглядової архітектури, яку треба оглядати від тривких широких підстав і слідити зором почерез її нави, каплиці, колумни, склепіння — аж до верху веж, що вдвляються в небо, а патріотизм, це лиш одна блискуча золочена шляхетністю розета тієї архітектури, чудовий її деталь — архитвір, що освітлює цілу будівлю — а там приземна задимлена фабрика з хитким комином. Тут Абсолют — Всемогучий Володар, Творець всесвіту, а там абсолют — немічна людина, що в своїй гордості хоче дорівняти Богові. Тут Закон, наданий і освячений Всемогунью Волею, там беззаконіє, подиктоване приземним немічним людським „хочу“. Тут всеобіймаюча і вседвигаюча веселка любови, там їдкий дим егоїзму і хмара людських пристрастей. Тут

¹⁾ Д. Варнак перевів: „хотіти помсти“..., одначе думку оригіналу віддають тут українські слова: „хотіти відплати“...

брилянт справедливості, що яріє в усіх людських душах і стає угольним каменем взаємовідносин та дає право усім до життя й росту, а там брутальна сила і необмежена ненаситність, готова поглонути, лявіною розторощити все, що стане на її дорозі. Тут боротьба зі злом як засіб до справедливості й миру, там боротьба для боротьби як самоціль і т. д.

Помилковість неонаціоналістичних поглядів не важко вказати. Поставмо точку над „і“ і перенесім несанкціоновану, довільно людиною створену мораль від родів до гатунків і підгатунків, від *genus* до *species* і *subspecies*, від взаємовідносин націй, до взаємовідносин племен, родин і одиниць або до партій, ідеологічних груп чи станів тієї самої нації. Видержання лінії і проголошення такої самої етики у взаємовідношеннях внутрі нації означає погрузити її на довгий час у хаос взаємної боротьби, мордів і огидних злочинів та замкнути уста судам і справедливості. Неонаціоналістичні ідеологи ратують ситуацію, проголошуючи подвійну мораль, іншу у міжнаціональних, а іншу у внутрінаціональних і приватних взаємовідносинах, виправдуючи її добром загалу. Одначе таке виправдання не дається вдержати, бо напр. добро племені це також добро загалу, хоч і меншого, але ціле людство це загал ще більший як нація. Якщо в ім'я добра меншого загалу, яким є нація, можна би знищити куди-більший загал, яким є друга раса, кілька рас чи ціле людство, то чому ж в ім'я племені, роду, групи чи одиниці, не можна б нищити більших від них загалів! Тут заломлюється безповоротно ціла етична філософія неонаціоналізму. Звідкіль не підходить б до того питання, все повернемо до вродженого нам почуття справедливості, на яке зрештою часто покликаються і неонаціоналістичні провідники, але... тільки у відношенню до себе.

До яких куріозів в своїм розумуванні доходять неонаціоналістичні ідеологи, може свідчити таке місце в книжці Гітлера „*Mein Kampf*“: „Лис є завжди лисом, гуска гускою, тигр тигром і т. д. І ріжниця може бути щонайбільше в ріжних ступнях сили, розуму, зручності, витривалості і т. д. поодиноких осібників. Але не знайдеться ніколи лис, що по своїм внутрішнім наставленню (*Gesinnung*) міг би мати гуманні нахили супроти гусей, як теж нема жадного kota з приязним привязанням до мишей“ (стр. 312). Це має бути один з доказів на змагання в природньому світі до втримання чистоти раси, а в дальшій консеквенції і боротьби між ними. — Ось тут якраз похибка всіх розумувань, що покликаються на боротьбу в звіриннім світі. На повище твердження Гітлера відповідь ясна. Що кіт не буде приятелем миші, це правда, але чи бурий кіт не буде приятелем чорного kota, або нпр. лев африканський льва азійського? Для здорової голови очевидне, що між німцем і французом заходить тільки таке відношення, як між бурим і чорним котом, а не як між котом і мишкою. Тут і сук. Перенесення засад відношення двох зовсім ріжних створінь (ріжних звіринних родів) на взаємовідношення членів того самого роду. В природі справді одні створіння

є призначені як корм для сотворінь зовсім іншого роду, як миш для kota, подібно як для поживи і потреб людини, як верха сотворінь, є призначені всі роди звірят і ростин, але ніде в природі не стрічаємо, щоби група членів якогось роду була призначена на поталу для інших членів того ж самого роду. Ніколи одні коні чи пси не живляться і не розвиваються коштом інших коней чи псів. Буває часто, що два пси інших псячих рас навіть гинуть побіч себе з голоду, але один другого не з'їдає, лише чомусь дві людини інших рас мали б себе поїдати без огляду на голод, як кіт і миш. Ніколи в природі боротьба на смерть і життя не ведеться всередині того самого роду, а тільки поміж двома звіринними родами, з яких сама природа призначила один на поталу другому. З того ясний висновок, що між людьми, належними до того самого людського роду, без огляду на свої випадкові прикмети, така боротьба на знищення одних другими не є природною. Людському родові призначена боротьба з звірятами і силами природи і тільки така боротьба його зміцняє, а не ослабляє. Помішання поміжродових відносин з відносинами всередині того самого роду — ось похибки міркувань щодо необмеженої боротьби і взаємопоїдання.

Однак які б не були засади звіринного світу, їх перенести на людину не можна. Людина з розумом і свобідною волею це замкнений для себе вищий від звіринного світ, що має свої власні права. Про ріжність тих прав свідчить хоч би факт, що звірята, йдучи за інстинктом, все живуть тим самим життям і нічого змінити не можуть, а людина себе і свої життєві обставини завжди удосконалює і поступає вперед. Що міжродова боротьба звіринного світу не була б природною влоні людського роду, вказує ще один факт, який неонаціоналісти не беруть під увагу. Людина має розум, що створив грізну техніку. Міжзвіринна боротьба ведеться, від коли звірята існують, але з тої причини жадний рід звірят не вигинув. А якщо б таку боротьбу без жадних обмежень повели бодай кілька місяців люди між собою за поміччю найновішої техніки, газів, негасаємих вогнів, смертоносних промінів, бактерій смертних недуг і т. д., то, як стверджують знавці тих річей, люди згинули б з лица землі. З людської боротьби сподівались деякі філософи XIX в. досягнути вищий, більше життєздатний людський тип — надлюдину. Яке ж було б їх розчарування! По такій техно-війні залишились би хіба найбільші боягузи, що вміли найліпше втікати й себе укривати та подібні недобитки, себто найменш життєздатний елемент. Визнавці боротьби як самоціли завелись би так в своїх надіях, як завелись визнавці теорії Мальтуса в економії, що не брали під увагу людської техніки. Але людей переконають не аргументи, а пережиті факти. По найближчій війні теорія боротьби, як самоціли, збанкрутує безповоротно, як збанкрутувала теорія Мальтуса.

Такими неприродними є скрайні теоретичні заложення модерного націоналістичного світогляду. Однак в практиці мо-

